

TARTIŖMALI İLMİ TOPLANTILAR DİZİSİ

İSLÂM DÜŖÜNCESİNDE ELEŖTİRİ KÜLTÜRÜ VE TAHAMMÜL AHLÂKI-III (XII. - XIX. Yüzyıllar Arası)

**İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE
ELEŞTİRİ KÜLTÜRÜ ve
TAHAMMÜL AHLÂKI-III
(M. XII. – XIX. YÜZYIL ARASI)**

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 31
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 101

ISBN : 978-605-81361-6-8

Kitabın Adı
İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı III

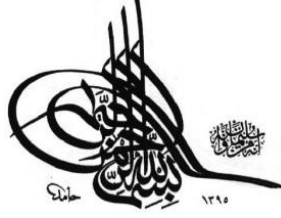
Koordinatör
Prof. Dr. Abdülcelil BİLGİN
Muş Alparslan Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi

Editörler
Doç. Dr. Teceli KARASU – Doç. Dr. Mahsum AYTEPE
Muş Alparslan Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi

Sayfa Tertibi
Dr. İsmail KURT
İslâmî İlimler Araştırma Vakfı

Kapak Tasarım
Düzey Ajans
Merkez Mahallesi, Begonya Sokak, No.:12-14
Gaziosmanpaşa / İstanbul
0212 417 92 92 www.duzeyajans.com

Baskı
İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Müc. San. Tic. Ltd. Şti.
2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,
İstanbul, Türkiye
Sertifika No: 17845
www.ilbeymatbaa.com.tr

**İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE
ELEŞTİRİ KÜLTÜRÜ ve
TAHAMMÜL AHLÂKİ-III
(M. XII. – XIX. YÜZYIL ARASI)**

28–29 Mayıs 2021

**Muş Alparslan Üniversitesi
1071 Malazgirt Kongre ve Kültür Merkezi**

İstanbul 2021

® Bütün hakları mahfuzdur. Bu kitap İslâmî İlimler Araştırma Vakfı tarafından yayına hazırlanmış olup tebliğlerin ilmî ve fikrî muhteva ile dil bakımından sorumluluğu tebliğ sahiplerine, te'lif hakları İSAV'a ait olup *Ümraniye Belediyesi'nin katkılarıyla basılmıştır. Kitapta yer alan çalışmalar hakem heyetinden geçmiş ve "Kitap bölümü" olarak değerlendirilmiştir.*

Toplantıyı Tertipleyenler:

I- MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ İSLÂMÎ İLİMLER FAKÜLTESİ

Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, 49250- MUŞ

Telefon: 90(0436) 249 49 49 - Fax 90(0436) 249 13 18

e-posta: bilgi@alparslan.edu.tr - web: www.alparslan.edu.tr

II- İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI(İSAV)

Kıztaşı, Kâmil Paşa Sokak, No. 5; Fatih-34080/İstanbul

Tel: +90 (0212) 523 54 57 – 523 74 36 Faks: 523 65 37

Web Sitesi: <http://www.isavvakfi.org> – isav.org.tr

e-posta: isav@isavvakfi.org – isav@isav.org.tr

Kütüphane Bilgi Kartı:

İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Ahlâkı

editörler: Teceli KARASU–. Mahsum AYTEPE.

İlbey Matbaası, İstanbul: 2021, 800 s., 16x23,5 cm.

ISBN : 978-605-81361-6-8

1. Kur'ân, 2. Toplum, 3. Fıkıh; 4. Dinî ve Sosyal Hayat; 5. Hukuk Tarihi

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı(İSAV)'ın hediyesidir.

HADİS İLMİNDE YÖNTEM ARAYIŞLARI

- 279 **Çağdaş Bazı Müslüman Araştırmacıların Sünnet Kavramına Bakış Açıları**

Prof. Dr. Recep ASLAN

- 297 **Hadiste İçtihad Özgürlüğüne Getirilen *Sahihayn* Sınırının Sosyo-Kültürel Anlamı**

Dr. Öğr. Üyesi Şuayip SEVEN

- 317 **Modern Dönem Muhaddislerin Eleştiri Yöntemleri (Gumârî'nin Münâvî'ye Yönelttiği Tenkitler Örneğinde)**

Dr. Mustafa YÜCEER

TEFSİR İLMİNDE ELEŞTİRİ GELENEĞİ

- 333 **İbn Kesir'in İsrâiliyyât Eleştirisi**

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÖZCAN

- 347 **Tefsir Üslûp-Usûlünden Reddiye/Apoloji Üslûp-Usûlüne Geçiş ve Tefsir Geleneğine Etkileri: Takıyyüddîn İbn Teymiyye Örneği**

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Sait SICAK

- 375 **Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin Tefsirinde İtikadî Mezheplere Yönelik Bazı Eleştirileri**

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin TOPAL

FELSEFE-TASAVVUF İLİŞKİSİ ve ELEŞTİREL YAKLAŞIMLAR

- 393 **Şeyhü'l-İslâm Yahya Divanı'nda Yüzeysel ve Yanlış Din Anlayışına Dönük Eleştiriler**

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Burak ÇAKIN

- 409 **XVII. Asırda Felsefî Tenkit: Muhammed Bâkır Mîr Dâmâd'ın Eleştirel Yaklaşımı**

Dr. Öğr. Üyesi Ersan TÜRKMEN

FIKİH USÛLÜNDE ELEŞTİRİ ÜSLUBU

- 425 **18. Yüzyıl Medinesi'nde Mezhebe Yönelik Eleştiriler: Füllânî Örneği**

Doç. Dr. Ahmet AYDIN

MODERN DÖNEM MUHADDİSLERİN ELEŞTİRİ YÖNTEMLERİ (Gumârî'nin Münâvî'ye Yönelttiği Tenkitler Örneğinde)

Mustafa YÜCEER*

Giriş

Hadis usulünün temel gayesi şüphesiz rivayetlerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespitidir. Bu doğrultuda geliştirilen isnad, cerh-tadil, rical ve tahrîc çalışmaları her bir rivayetin durumunu ortaya koymayı hedeflemiştir. Özellikle mevduat ve duaîfâ literatürünün ortaya çıkmasıyla daha çok rivayetlere dair pratik sonuçlar elde edilmiştir. Ancak insan unsurunun bütün bu süreçlerdeki etkisi, hata ihtimalini daima gündemde tutmuş ve münekkidin tenkit edilmesinin gerekliliğini de ortaya çıkartmıştır. Son dönem metodoloji çalışmalarında önceki dönem münekkidlerin yöntemleri ciddi eleştirilere konu olmaktadır. Osmanlının güçlü olduğu bir zaman diliminde te'lif edilen ve geniş halk kitlelerine ulaşan Suyûtî'ye ait *el-Câmiü's-sağîr* adlı çalışma hakkında da tenkitler sürekli olmuş ve günümüze kadar bu tenkitler etrafında ilmî çalışmalara imza atılmıştır. Nitekim Münâvî'nin yapmış olduğu şerh, eserin karizmasını olumlu yönde etkilerken şârihin yöntemi ve tahrîcleri ise eleştiri konusu yapılmıştır. Özellikle Gumârî ve Elbânî'nin yaptığı çalışmalar, her iki eserin çehresini değiştirecek bilgileri muhtevidir.¹

Telif, tahkik, tahrîc, şerh, manzume ve risaleleri ile birlikte üç yüz kadar eseri bulunan Gumârî, Münâvî'nin eserinde yer alan 10027 rivayetten 3757'si hakkında eleştiride bulunmuştur. *el-Müdâvî* ismini verdiği eserde önce rivayetin metni, sonra Münâvî'nin tenkite konu olan ifadeleri verilmiş daha sonra söz konusu ifadelerin analizleri, özellikle Münâvî'nin vermiş

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mustafayuceer@gmail.com

¹ Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Gumârî, *el-Müdâvî li- 'ileli'l-Câmiü's-sağîr ve şerhi'l-Münâvî* (Mısır: Dârü'l-Kütüb, 1996); Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, *Sahîhü'l-Câmi'i's-Sağîr ve ziyâdetüh* (Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1988); Elbânî, *Sahîhü'l-Câmi'i's-Sağîr ve ziyâdetüh*.

olduğu kaynaklar ile râviler tek tek ele alınarak yapılmıştır. Eserde sayfanın sağ tarafında hadisler 9/7 örneğinde olduğu gibi en sağda Gumârî'nin sıralaması (7), daha sonra ise Münâvî'nin eserindeki hadis numarasına işaret edecek şekilde verilmiştir.(9) ²

1. Suyûtî'nin *el-Câmiu's-Sağîr* Adlı Eseri ve Münâvî'nin Şerh Yöntemi

Suyûtî'nin bütün hadisleri bir araya getirmeyi düşünerek yetmiş bir kaynaktan yüz bin kadar rivayetin yer aldığı eseri *Cemu'l-cevâmî (el-Câmiu'l-kebîr)*, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kavli alfabetik olarak verilirken ikinci bölüm, kavli ve fiilî hadisleri barındırmaktadır. Suyûtî'nin yaklaşık iki yüz bin rivayeti toplamayı düşündüğü eseri tam anlamıyla tamamlanmamıştır. Bu eserin muhtasarı kabul edilen *el-Câmiu's-sağîr*, alfabetik olarak tertip edilmiş ve genellikle kelimenin ilk iki harfi esas alınarak sıralama yapılmıştır. Daha çok kavli hadisler bulunan eserde az da olsa fiilî hadislere ve “nehâ” fiiliyle başlayan Hz. Peygamber'in yasakladığı konularla ilgili rivayetlere de yer verilmiştir.³

Hicrî X. asırda yaşayan Suyûtî'nin bu eseri kısa sürede büyük bir ilgi görmüş ve bunun üzerine kendisi eserine 4440 hadis daha ilave ederek *Ziyâdetü'l-Câmiî* adlı bir zeyil kaleme almıştır. Eser talebesi İbnü'l-Alkamî'nin yanı sıra el-Ensârî, Münâvî ve el-Bulâkî (Azîzî) tarafından şerh edilmiştir.⁴ Ayrıca Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş ve Anadolu'nun her tarafında kullanılan bir çalışma olmuştur.⁵ Eserdeki rivayetlere dair tahrîc çalışmaları da bulunmakla birlikte Münâvî'nin çalışması ön plana çıkmış ve son dönemlere kadar iki eser genellikle beraber tetkik edilmiştir. Elbânî'nin eserdeki rivayetleri sahih ve zayıf üst başlığı ile yaptığı tahrîclerin yanı sıra

² Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/16.

³ Mücteba Uğur, “el-Câmiu's-sağîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/113.

⁴ Uğur, “el-Câmiu's-sağîr”, 7/114. Söz konusu şerhler sırasıyla *el-Kevkebü'l-münîr*, *el-İstidrâkü'n-nadîr*, *Feyzü'l-kadîr* ve *es-Sirâcü'l-münîr* şeklindedir.

⁵ Mustafa Celil Altuntaş, “Suyûtî'nin el-Câmi'u's-Sağîr'inin Osmanlı Hadis Eğitimindeki Yeri”, *Sahn-ı Semân'dan Dârulfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVII.Yüzyıl*, (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 341-365.

Gumârî'nin mevzu rivayetleri derlediği *el-Mugîr* isimli çalışması da dikkate değerdir.

Münâvî'nin eserinde takip ettiği yöntem şerh eksenli olup tahrîc yönü daha yüzeyseldir. Bu doğrultuda onun yöntemine dair şu maddeler zikredilebilir.

1. Genel olarak dil ile ilgili problemlere değinilmiştir.
2. Fıkî ihtilaflar, mezheplerin görüşleri verilmeden rivayetin anlaşılması için kısa izahlar yapılmıştır.
3. Senedde yer alan râviler hakkında detaylı bilgi verilmeden problemli kabul edilen râvî hakkında açıklamalarda bulunulmuştur. Bunun yanı sıra bazı râvilerin isim, künye ve lakaplarının yanlış okunmasının önüne geçmek için kelimelerin telaffuzuna dair bilgiler de verilmiştir.

4. Hadis metinleri şerhin içine yedirilmiş ve şerhte memzûc bir yöntem izlenmiştir.

5. Hadisin sıhhatine dair hüküm verilmekten kaçınılırken *Feyzü'l-kadîr*'in telhisi olan *et-Teysîr*'de bu konuda bilgilere yer verilmiştir.

6. Hükümlerde bazen Suyûtî'nin görüşlerini kabul ederken bazen itirazlarda bulunulmuştur. Ayrıca Suyûtî'nin tek bir rumuz vermekle yetindiği yerlerde rivayete dair başka kaynaklardan da atıflar yapılmıştır.

Feyzü'l-kadîr üzerine Necmettin Erbakan İlahiyat Fakültesi Hadis Bilim Dalı'nda beş tane yüksek lisans tezi yapılmış ve Münâvî'nin Suyûtî'ye itirazları sıhhat merkezli değerlendirmelere tabi tutulmuştur.⁶

Münâvî'nin tenkitlerinde haklı olduğu yerler elbette bulunmaktadır. Ancak kendisinden sonra Elbânî ve Gumârî tarafından yapılan çalışmalarda Münâvî'nin gerek verdiği bilgilere gerek tahrîc yöntemine dair ciddi eleştiriler yapılmıştır.

⁶ Söz konusu çalışmalarda Münâvî'nin Suyûtî'ye itiraz noktaları, sahih rivayetin hasen ve zayıf; hasen rivayetin zayıf ve mevzu; zayıf rivayetin de mevzu olması şeklinde beyazdan griye doğru bir ayırım ile şekillenmektedir. Aynı şekilde sınırlı sayıda olsa da zayıf rivayetin hasen; hasen rivayetin sahih olduğuna dair itirazlar hakkında da griden beyaza doğru bir ayırım yapılmıştır. Örnek bir çalışma için bkz. Nasseruddin Mazhari, *Münâvî'nin Süyûtî'ye İtirazları (Feyzu'l-Kadîr'in Birinci Cildi Özelinde)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

2. Gumârî'nin Eleştirileri

Münâvî'nin Suyûtî'ye yönelik eleştirilerinin yanı sıra kendisinin de Gumârî tarafından eleştiriye tabi tutulması önemli bir detaydır. Suyûtî'nin mütesâhil bir hadisçi olduğu varsayımı, Gumârî'nin tenkitleri göz önünde bulundurulduğunda Münâvî için de geçerlidir. Bu doğrultuda 10027 rivayetin üçte birinde tenkite uğraması bunun bir göstergesi sayılabilir. 3057 rivayette Münâvî'nin tenkite uğramasından hareketle tıpkı Münâvî'nin Suyûtî'ye eleştirileri gibi Gumârî'nin de Münâvî'ye eleştirileri lisansüstü tezlere konu edilmelidir. Bu çalışmada kavli hadisler etrafında oluşturulan *el-Câmiu's-sağîr* etrafında üçüncü bir tenkitin varlığını tespit etmek ve sonraki araştırmalara ışık tutmak adına *el-Müdâvî*'de yer alan ilk yüz hadis etrafında bir inceleme yapılmıştır. Münâvî'nin hadis ıstılahlarını kullanırken yaptığı hatalar, senedle ilgili eleştiri noktaları ve metinle ilgili tenkitler örneklerle tespit edilmiştir.

2. 1. Hadis İstılahlarına Dair Eleştiriler

Münâvî, “İlmin tehlikesi, unutmak; zayi edilmesi, ehil olmayana öğretmektir”⁷ rivayetinin izahında Suyûtî'nin Ameş, *merfu*, *mudal* olarak rivayet etmiştir kaydını kabul etmiş ve bu doğrultuda Ameş'e dair bilgiler vermiş ayrıca *mudal* hakkında izahlarda bulunmuştur. Daha sonra İbn Ebî Şeybe, Dârimî, Askerî ve İbn Adî tariklerine de işaret etmiştir.⁸ Gumârî ise Ameş'in hadisi Hz. Peygamber'e refetmesinden dolayı -her ne kadar mana itibarıyla doğru olsa bile- *mudal* olarak isimlendirilmesinin ıstılah açısından uygun düşmediğini belirtmiştir. Bununla birlikte Ameş'in Enes b. Mâlik, İbn Ebî Evfâ ve Ebû Bekre gibi sahabileri gördüğü için tâbiinden olduğu konusunda ihtilaf bulunmamakta ancak onlardan hadis işitip işitmediğine dair ihtilaflar bulunmaktadır. Dolayısıyla bir tâbiî hadisi Hz. Peygamber'e refettiğinde *mudal* değil *mürsel* olması daha uygundur. Bundan dolayı, Sehâvî ve İbn Hacer gibi alimler, tâbiînin bu şekilde refettikleri hadisler için *mudal* ya da *mürsel*dir şeklinde bir tavır sergilemişler ve mana itibarıyla senedde birden çok kimsenin düşmesini var sayarak *mudal*, tabiinin rütbesini (sahabeden sonra gelmesi

⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân b. el-Fadl ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed (S. Arabistan: Dârü'l-Muğnî, 2000), Mukaddime 52. أَفَّهَ الْعِلْمُ النَّسْيَانُ وَإِضَاعُهُ أَنْ رِوَايَتِ، دَارِمِي' de Ameş'ten nakledilmiştir. Muhakkik Hüseyin Selim Esed' de gerekçe belirtmeksizin *mudal* olduğunu söylemiştir.

⁸ Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcîl'ârîf b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1972), 1/52-53.

açısından) esas alarak *mürsel* kabul etmişlerdir. Gumârî daha sonra hadisin detaylı tahririni yaparak mütâbaatını da zikretmiştir.⁹

Hadis ıstılahlarının kullanımı ile ilgili bir başka tenkit, “*Kalbinin yumuşamasını ve ihtiyacına kavuşmayı ister misin? Öyle ise yetime merhamet et, başını okşa ve yiyeceğinden ona yedir ki, kalbin yumuşasın ve ve ihtiyacına kavuşasın*” rivayeti ile ilgilidir. Münâvî, Suyûtî tarafından işaret işaret edilen Taberânî rivayetinde Bakıyye’nin *müdelles* olduğunu ayrıca senedde meçhul bir râvî de bulunduğunu belirtmiştir. Devamında ayrıca bu bu hadisi Ahmed b. Hanbel’in rivayet ettiğini ifade etmiş, akabinde ise Heysemî’nin hocası Irâkî’yle aynı görüşü paylaşarak İbn Hanbel rivayetine rivayetine sahih hükmü verdiğini dile getirmiştir.¹⁰ Gumârî tenkidine İbn Hanbel’den nakledildiğine dair verilen bilgide sahâbi isminin zikredilmemesini hoş karşılamayarak başlamış ve söz konusu sahâbinin Ebû Hureyre olduğunu tasrih etmiştir. Daha sonra Heysemî’nin “*râvileri Buhârî ve Müslim’in râvileridir*” (رجاله رجال الصحيح) ifadesini Münâvî’nin sanki hadis sahihmiş gibi nakletmesini eleştirmiştir. Esasında Heysemî, bu rivayetle ilgili sahih hükmü vermemiş, sadece ricalinin *Sahihayn* râvileri olduğunu belirtmekle yetinmiştir.¹¹ Hadis usulünde bir rivayetin sahih olması başka ricalinin *Sahihayn* râvisi olması başkadır.

Birinci ifade hadisin şaz ve illetten uzak bir şekilde sahih olduğunun kesinliğine delalet ederken ikinci ifadenin -her ne kadar Buhârî ve Müslim’in râvileri olsalar da- hadiste illet veya şaz bulunma ihtimalinden dolayı rivayetin bazen sahih kabul edilemeyeceği ihtimalini içerdiği varsayılmıştır. Nitekim bu rivayetin senedinde bulunan Ebû Imrân’ın da Ebû Hureyre’den hadis işitmediği tespit edilmiştir. Bu bilgiden hareketle Ebû Imrân’ın hadisi, meçhul bir râvî aracılığı ile Ebû Hureyre’den rivayet etmesi gerekir ki bu da senedin sahih kabul edilmemesi için yeterli bir nedendir.

Gumârî, Taberânî ve Beyhakî tarafından nakledilen ve Ebû Imrân’ın Ebû Hureyre’den önce ismi belli olmayan bir kimseden “عن رجل” naklettiği bu manadaki başka bir rivayetle ilgili¹² Münâvî’nin “في سنده مجهول” şeklinde

⁹ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/94-95.

¹⁰ Münâvî, *Feyzü’l-Kadîr*, 1/108-109.

¹¹ Ebû’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma’u’z-zevâ’id ve menba’u’l-fevâ’id*, thk. Hüsâmeddin el-Kudsî (Beyrut: Mektebetü’l-Kudsî, 1994), 8/160.

¹² Ebû’l-Kâsım Müsnidü’d-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *Mekârimü’l-Ahlâk*, thk. Ahmed Şemsüddîn (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1989), 350, H.No: 107.

kullandığı kavramın yanlış olduğunu doğrusunun “راو لم يسم” şeklinde olması gerektiği yönünde önemli bir eleştirisi de bulunmaktadır. Çünkü hadis ıstılahında meçhul kabul edilen râvinin ismi belli olsa bile cerhi ya da tadili belli olmadığı, mübhem kabul edilenin ise ismi belli olmamakla birlikte bazen cerh ya da tadilinin belli olabileceği, ayrıca başka bir rivayetle ya da ismi tasrih edilerek maruf olabileceği kabul edilmiştir.¹³

2. 2. Senedle ilgili eleştiriler

Gumârî'nin eleştiri noktalarını çoğunlukla senedle ilgili bilgiler oluşturmaktadır. Münâvî'nin râvi hakkında verdiği bilgilerin hatalı oluşu, aynı senedde yer alan râviler hakkında farklı hükümler veriş ve râvilerin kimliği ile ilgili tereddüte düşmesi bunlardan bazılarıdır.

Gumârî'nin eserinde takip ettiği en önemli metot, Münâvî'nin verdiği bilgileri kaynağından kontrol etmek ve oradaki bilgiler ile Münâvî'nin ifadeleri arasındaki tutarlılığı teyit etmektir. Esasında hadisin sıhhatine dair verilen hükümlerin de teyidini oluşturan râvi analizlerinde bu durum daha çok göze çarpmaktadır.

a) Râvi Hakkında Verdiği Bilgilerin Eleştirisi

Câmiu's-sağîr'de Ebû Hureyre'den merfu olarak Hatîb el-Bağdâdî'nin, *mevkuf* olarak İbn Abbâs'ın naklettiği bilgisi verilen İbrahim'in (a.s.) ateşe atıldığında en son sözü, "*Hasbiyallahü ve ni'me'l-vekîl -Allah bana yeter; O, ne güzel vekildir-*" oldu rivayetinin izahında Münâvî, Hatîb'in bu rivayeti Muhammed b. Yezdâd'ın tercüme-i hâlinde zikrettiğini ve garib olduğunu söylediğini nakletmiştir.¹⁴ Gumârî'nin yaptığı incelemeye göre Hatîb'in *Târîhu Bağdâd* adlı eserinde, Muhammed b. Yezdâd isimli râvilerin tercümesinde bu rivayet bulunmamaktadır. Ayrıca Hatîb bu rivayeti Sehl b. Sûriyîn el-Medâinî'nin tercümesinde zikretmiştir.¹⁵ Bununla birlikte Ahmed b. Yezdâd b. Hamza isimli bir râvinin tercümesinde de bu manada başka bir rivayete yer verilmiştir.¹⁶ Gumârî, Münâvî'nin farklı bir rivayetle ilgili verilen bilgiyi sanki bu rivayetle ilgiliymiş gibi algılamasını ve yorumlamasını eleştirmiş, Hatîb'in eseri başta olmak üzere rivayetin

¹³ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/150-151.

¹⁴ Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 1/44.

¹⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm (Târîhu Bağdâd)*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417), 10/171.

¹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/482.

merfu tariklerinin yer aldığı eserlere işaret etmiş ve İbn Abbâs'tan *mevkuf* olarak nakledilen sahih rivayeti de kaynaklarıyla birlikte zikretmiştir.¹⁷

b) Aynı senedde yer alan râviler hakkında hatalı hükümler vermesi

Suyûtî'nin Deylemî'nin Ebû Hureyre'den naklettiğini ve zayıf olduğunu olduğunu belirttiği “*Kur'ân'da iki âyet vardır ki, mü'minler için şifâdır ve Allah'ın sevdiği şeylerdendir. O iki âyet Bakara Sûresinin son iki âyetidir*” rivayetiyle ilgili Münâvî, *et-Teysîr*'de senedinde bulunan İbrahim İbrahim b. Yahyâ'dan dolayı zayıf olduğunu belirtmiştir.¹⁸ *Feyzü'l-kadîr*'de ise senedinde Muhammed b. İbrahim b. Cafer el-Cürcânî isimli bir râvî bulunduğunu eğer el-Yezîdî ise sadûk, Keyyâl ise Zehebî'nin *el-Mîzân*'ındaki bilgiye göre *vadda*¹⁹ bir râvî olduğunu ifade etmiştir. Gumârî, Deylemî'nin senedini zikrederek Münâvî'nin *et-Teysîr*'de verdiği bilginin doğruluğuna işaret etmiş, bu görüşü İbn Hacer'in *Zehrü'l-Firdevs* isimli eserinden de doğrulamıştır. Ayrıca Muhammed b. İbrahim b. Cafer el-Cürcânî, “*şeyh, sika ve hadiste âlim*” kabul edilen bir râvidir.²⁰ Bununla birlikte Deylemî'nin senedinde bu hadisi el-Cürcânî'den nakleden Süleyman b. İbrahim el-İsbahânî de hâfız kabul edilmiştir.²¹ Netice itibariyle Münâvî, aynı senedde yer alan farklı râviler hakkında biri doğru diğeri yanlış iki değerlendirmede bulunmuş, Gumârî ise doğru olanı teyit ederken hatalı bilgiyi tashih etmiştir. Burada Gumârî'nin sadece *Feyzü'l-kadîr* ile yetinmeyerek *et-Teysîr*'deki bilgileri de kontrol etmesi tenkit yöntemi açısından dikkate değer bir husustur.

c) Râvinin kimliği konusunda tereddüde düşmesi

Rical ilminde râvinin kimliğinin tespiti, rivayetin sıhhati için önem arz ederken tespit noktasında hoca talebe ilişkisi etkin rol oynamaktadır. Bazen bir râvinin kimliğinin yanlış kaydedilme endişesi, münekkidi hüküm vermekten alıkoyabilmektedir. Nitekim kadınlara gece vakti namaz kılmak için mescide gitmelerine izin verilmesi konusunda Ebû Dâvûd et-

¹⁷ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/83-84.

¹⁸ Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûreddîn Alî el-Haddâdî el-Münâvî, *et-Teysîr bi şerhi'l-Câmiu's-sağîr* (Riyad: Mektebetü İmam Şâfiî, 1988), 1/12.

¹⁹ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/107. Gumârî burada *ضعيف* şeklinde alıntılanmıştır. Ancak Münâvî'deki kayıt *فوضاع* şeklindedir.

²⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehabî, *Siyerü 'Âlâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut v.dğr. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), R.No: 19440.

²¹ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/107.

Tayâlisî'den nakledilen rivayete²² Suyûtî, sahih remzi koymuştur.²³ Münâvî ise hadisin izahında Suyûtî'nin hasen remzi koyduğunu belirttikten sonra senedinde bulunan İbrahim b. Muhâcir hakkında tereddüde düşmüştür. Şayet bu zat el-Becelî el-Kûfî nisbeli olan râvi ise Zehebî'nin onu ed-Duafâ'da zikrettini, eğer el-Medenî ise Nesâî'nin zayıf kabul ettiğini, ya da el-Ezdî el-Kûfî ise Dârekutnî'nin bu nisbeli râviyi terk ettiğini ifade etmiştir.²⁴ Gumârî ise böyle bir tereddüde mahal olacak bir durumun olmadığını, birinci sırada zikredilen râvi İbrahim b. Muhâcir b. Câbir el-Becelî'nin bu hadisi nakleden kimse olduğunu ifade etmiştir. Bunu doğrularken söz konusu râvinin Mucâhid ve onun da yer aldığı tabakadan hadis rivayetinde bulunduğunu ayrıca senedde Sellâm olarak zikredilen ve Ebü'l-Ahvas olarak bilinen râvinin de bu kimseden hadis naklettiğini delil olarak zikretmiştir. Nitekim Tayalisî'nin senedi Sellâm > İbrahim b. Muhâcir > Mucâhid > İbn Ömer şeklindedir.

Gumârî'nin ikinci eleştirisi, Münâvî'nin Zehebî'den nakille İbrahim b. Muhâcir'in *ed-Duafâ*'da yer almasını kabulüdür. Zira İbn Muhâcir, Müslim ve dört sünen sahibinin râvisidir. Kendisi hakkında vehim ve hata ile ilgili tenkitler bulunurken doğruluğuna dair herhangi bir eleştiride bulunulmamıştır. Bu kişinin Zehebî'nin eserinde yer alması ise Zehebî'nin söz konusu eserde hakkında doğru ya da yanlış bir tenkit bulunan herkesi zikretmesinden kaynaklanmaktadır.²⁵ Dolayısıyla bu eserde yer alıyor olması, onun zayıf oluşuna delalet etmemektedir. Ayrıca bu rivayet, benzer lafızlarla *Sahihayn*'da İbn Ömer tarafından nakledilmiştir.²⁶ Dikkat edilirse Gumârî, çok basit bir tahrîc ile Tayalisî'nin eserine bakmış ve hakkında ihtilafa düşülen râvinin hocası ile talebesini tespit ederek kimliğini ortaya koymuştur. Daha sonra ilgili râvi hakkındaki kanaati belirterek Münâvî'nin gereksiz yere tereddüde düştüğünü delilleriyle göstermiştir.

²² Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Muhsin et-Türkî (Hicr: Dârü'l-Hicr, ts.), 3/408-409. Rivayet اُنْذِنُوا لِلنِّسَاءِ اَنْ يُصَلِّيْنَ بِاللَّيْلِ فِي الْمَسْجِدِ şeklindedir.

²³ Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 1/70.

²⁴ Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 1/70.

²⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehebî, *el-Muğnî fi'd-duafâ*, thk. Nureddin Itr (Katar: İdâretü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1987), 1/67.

²⁶ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/114.

2. 3. Metinle ilgili eleştiriler

Münâvî'nin sahih bir rivayete zayıf, zayıfa mevzu, mevzuya hasen hükmü vererek çelişkiye düşmesi başta olmak üzere rivayetin farklı tariklerine dair bilgiler vermemesi dolayısıyla Gumârî tarafından tenkit edilmesi, metinle ilgili eleştirilerden bir kaçıdır.

a) Hadis metniyle ilgili yanlış hüküm vermesi

Hadis usulünde bir senedin sahih olması metnin de sahih olmasını gerektirmediği gibi metnin sahih oluşu, senedin sahih olduğunu sonucunu sonucunu doğurmamaktadır. Bu konuda üç farklı eğilim bulunmakla birlikte birlikte genel kanaate göre senedi sıhhat şartlarını taşıyan rivayet, sahih kabul kabul edilmektedir. Muhaddisler bu farka işaret etmek için **صحيح الإسناد** ve **حديث صحيح** ifadelerini kullanmışlardır. Senedin sahihliği ile metnin sahih kabul edilmemesi hadisin şaz ve muallal olma ihtimali dolayısıyla ortaya çıkmıştır. Münâvî'nin hadis hakkında verdiği hükümlerde tenakuza düştüğünü savunan Gumârî'nin bu konudaki eleştirisi onun bir yerde sahih derken başka bir yerde zayıf demesi ya da sahih/hasen kabul edilen makbul bir metne mevzu demesi şeklindedir. Örneğin faiz alan, veren, faize şahitlik eden ile dövme yapan ve yaptırmanın lanetlenmesi hakkında İbn Mesud'dan Nesâî'nin naklettiği hadis ile ilgili Münâvî, *et-Teyssîr*'de senedinde bulunan Hâris el-'Aver'den dolayı zayıf hükmü vermiştir.²⁷ Aynı şekilde *Feyzü'l-kadîr*'de rivayetin senedinde Hâris'in bulunduğunu belirttikten sonra Heysemî'den nakillerde bulunmuş, daha sonra birisi zayıf diğeri sahih iki farklı senedle nakledildiğini ifade ederek metnin sahih olduğuna hükmetmiştir.²⁸ Gumârî, bu rivayet özelinde *kaynak kullanımındaki hata*, *Suyûtî'ye itiraz edip daha sonra onunla aynı şeyleri söyleme*, *Münzirî ve Heysemî'den naklettiği bilgilerde hataların olması*, *seneddeki râvi hakkında verdiği bilgilerde eksiklik ve metinle ilgili sahih-zayıf tenakuzu* şeklinde altı noktada Münâvî'yi tenkit etmiştir.²⁹ Dolayısıyla Münâvî, aynı şahıs etrafında bir değerlendirme yapmakta ve elde ettiği verilerden hareketle bir yerde zayıf hükmü verdiği rivayete başka bir yerde sahih hükmü vermektedir.

Kur'ân ile dost olanların Allah'ın seçkin dostları olduğuna dair Hatîb el-Bağdâdî'den nakledilen rivayet hakkında Münâvî, Zehebî'den naklettiği bilgiye göre batıl/mevzu hükmü vermiştir. Ancak Gumârî, Zehebî'nin sadece

²⁷ Münâvî, *et-Teyssîr*, 1/10.

²⁸ Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 1/53.

²⁹ Gumârî, *el-Müdâvî*, 1/9596.

senede batıl hükmü verdiğini, metnin ise mutlak manada batıl/mevzu olmadığını ifade etmiş ve bu konuda makbul kabul edilen rivayetlerin bulunduğunu yine *Feyzü'l-kadîr*'den getirdiği delillerle ortaya Nitekim Münâvî, eserin farklı bölümlerinde bu manadaki rivayetleri - senedlerinde ihtilaf bulunsa da- makbul kabul etmiştir.³⁰

Münâvî, Suyûtî'nin Taberânî tarafından Hakîm b. Hızâm'dan nakledildiği bilgisini paylaşarak sahih remzi verdiği "*Yardım etmeye kendi yakınından başla*" rivayeti hakkında *et-Teysîr*'de meçhul râvi bulunduğu bilgisini vermiş,³¹ *Feyzü'l-kadîr*'de ise Suyûtî'nin sahih hükmünün doğru olmadığını söylemiştir. Bu bilgiyi de Heysemî'nin söz konusu rivayetin senedinde bulunan Hakîm b. Hızâm'ın mevlası olan Ebû Sâlih hakkında bir bilgi bulamadığını söylemesinden yola çıkarak ortaya koymuştur.³² Gumârî ise Münâvî'nin bu tenkitinin hiçbir karşılığı olmadığını ifade ederek hadisin sahih olduğunu dört farklı şekilde delillendirerek ortaya koymuştur.³³ Gumârî'nin de isabetle belirttiği gibi bu rivayet Hakîm b. Hızâm aracılığı ile *Sahîhayn*'da yer almaktadır.³⁴

b) Rivayetin Farklı Tariklerini Zikretmeden Hüküm Vermesi

Gumârî'nin hadis metinleriyle ilgili Münâvî'ye yönelttiği bir başka eleştiri, rivayetlerin şahitlerini zikretmeyerek tek bir senede bakıp hüküm vermesi yönündedir. Bu konuda "*Zulümden sakınınız, çünkü zulüm kıyamet günü karanlıklardır*" rivayetini nakleden Suyûtî, Ahmed b. Hanbel, Taberânî ve Beyhakî'nin İbn Ömer'den rivayet ettiklerini belirtmiş ve sahih kabul etmiştir. Ancak Münâvî, İbn Hanbel ve Taberânî rivayetlerinin senedinde bulunan Atâ b. es-Sâib hakkında Heysemî'nin ihtilat dolayısıyla tenkite uğradığına dair verdiği bilgiyi aktarmıştır. Daha sonra Beyhakî'nin iki farklı senedle rivayet ettiğini ve birinci senedin râvilerinden Mâlik b. Yahyâ el-Yeşkurî'yi, Zehebî, *ed-Duafâ* adlı

³⁰ Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 2/495; 3/67.

³¹ Münâvî, *et-Teysîr*, 1/15.

³² Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 1/75.

³³ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/120-121.

³⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Camiu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasaru min umûri Rasûlillahi ve sünenihi ve eyyâmihî* (Riyad: Dârü's-Selâm, 1419), Zekât 18; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî el-Müslim, *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasaru mine's-süneni bi-nakli'l-adli anî'l-adli an Rasûlillah* (Riyad: Dârü's-Selâm, 1419), Zekât 94,97. Rivayet kaynaklarda اليد العليا خير من يد السفلى وابدأ بمن تعول şeklinde yer almaktadır.

eserinde zikrederken ayrıca İbn Hibbân'ın da cerh ettiğini belirtmiştir. İkinci senedde bulunan Amr b. Merzûk hakkında da Zehebî ve Dârekutnî'nin tenkitlerinden bahsetmekle birlikte onların dışındakilerin sika kabul ettiği bilgisini vermiş ve Suyûtî'yi sahih kabul ettiği için *“ortaya çıkan duruma göre müellif sahih kaydını toptancı bir bakış açısıyla/mücâzefeten vermiştir”* ifadeleriyle tenkit etmiştir.³⁵ Gumârî, Münâvî'nin verdiği bu bilgileri aktardıktan sonra söz konusu rivayetin İbn Ömer'den nakledilen pek çok tarikinin bulunduğunu belirtmiş, öncelikle Ata b. es-Sâib'in sika olduğunu ve Buhârî'nin kendisinden hadis naklettiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde Buhârî ve Müslim başta olmak üzere İbn Hanbel ve Tirmizî'nin İbn Ömer'den naklettikleri rivayetlere yer vermiş daha sonra Câbir b. Abdullah, Ebû Hureyre, Abdullah b. Amr b. el-As, Misver b. Mahrame, Muaz b. Cebel ve Hermâs b. Ziyâd gibi sahabilerden naklediliği bilgisini ilgili kaynaklardan göstermek suretiyle aktarmıştır. Gumârî, hadisin farklı senedlerini zikrederek zikrederek hadisin sahih olduğunu ortaya koymuş ve Suyûtî'nin bu rivayeti mütevatir kabul ettiğini belirterek Münâvî'yi rivayetin farklı tariklerini zikretmeden hadisin metni hakkında hüküm vermesi konusunda eleştirmiştir.³⁶ Gumârî burada Münâvî'yi Suyûtî'ye yönelttiği ifadelerle tenkit etmiş ve *“asıl ortaya çıkan duruma göre şârih/Münâvî bizatihi kendisi toptancı bir anlayış, önyargı ve zulüm ile musannif hakkında tenkitte bulunmuştur ki zulüm kıyamet günü karanlıklardır”* ifadeleriyle tazirde bulunmuştur.³⁷

Gumârî'nin ıstılah, sened ve metne yönelik tenkitleri bu başlıklarla sınırlı değildir. Eserin tamamı dikkatle incelendiğinde bu konularda orijinal alt başlıklara ulaşılabileceğini eldeki veriler ışığında söylemek mümkündür. Eser üzerine yapılan ilk araştırma olması dolayısıyla daha çok genel başlıklar etrafında şekillenen bu araştırmanın son kısmında Gumârî'nin bahsi geçen üç başlığın dışında muhtelif konulardaki eleştirileri üzerinde durulacaktır.

2. 4. Muhtelif konularda eleştiriler

Münâvî'nin tahrîc yöntemine getirdiği eleştirilerin bir bölümünü teknik hatalar oluşturmaktadır. Özellikle pek çok rivayetin huruf-u hecaya göre verilisindeki hatalar Gumârî tarafından titizlikle takip edilmiş ve hangi harfin

³⁵ Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 1/134. Münâvî eleştirinin sonunda kullandığı ifadeler بما تقرر يُعرف ما في رمز المؤلف لصحته من المجازفة şeklindedir.

³⁶ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/182-183.

³⁷ Gumârî, *el-Müddâvî*, 1/182-183. Gumârî'nin cevabı şöyledir: وما تقرر عرف أن الشارح هو صاحب المجازفة مع تحامل وظلم للمصنف والظلم ظلمات يوم القيامة

altında olması gerektiği, hadis metninin yer aldığı kaynaklardan tespit edilmiştir.

Örneğin “*Bardağı ağızından uzaklaştır, sonra nefes al!*” rivayetinin hemze harfinin altında yer alması Gumârî’ye göre doğru değildir. Çünkü hadis olarak verilen metin *Muvatta* ve Tirmizî’nin *es-Sünen*’inde Hz. Peygamber’in bir kimseye verdiği cevap olarak nakledilmiş olup **فَأَبْنِ الْقَدَح** şeklinde fe harfiyle başlamaktadır. Ancak Münâvî hadisin hemze ile başladığını var saymış ve her iki kitaptaki fe harfini görmezden gelmiştir.³⁸

Münâvî’nin muhaddisler başta olmak üzere eserler ile müelliflerine verdiği bilgilerle ilgili zaman zaman hatalar yaptığına işaret eden örneğin Vekî b. Cerrâh ile hicrî 306 tarihinde vefat eden Muhammed b. b. Hayyân Vekî ed-Dâbbî’yi karıştırmıştır. Suyûtî, **آخر أربعاء في الشهر يوم**, *Suyûtî*, rivayetinin sonunda Vekî’nin *el-Gurer* adlı eserinde yer aldığı bilgisini paylaşmıştır.³⁹ Ancak Münâvî, Suyûtî’nin belirttiği Vekî ifadesinden onun hicrî 197 yılında vefat eden Vekî b. Cerrâh olduğunu zannetmiş ve bu konuda yanılmıştır. Bu hatayı tespit eden Gumârî, Vekî’lerin karıştırılmaması için *fâide* başlığı altında her ikisi hakkında bilgi vermiş ve aralarındaki farka işaret etmiştir.⁴⁰

Gumârî’nin tenkit ettiği noktalardan bir diğeri de eserlerin müelliflere nispet edilmesiyle ilgilidir. Örneğin Suyûtî, bir rivayetin sonuna, Hâkim’in *el-Künâ* isimli eserinde yer aldığı kaydını düşmüştür. Münâvî bu kaydın izahında el-Hâkim olarak verilen kişinin Hâkim Ebû Abdullah, eserinin isminin de *Kitâbü’l-künâ ve’l-elkâb* olduğunu beyan etmiştir.⁴¹ Gumârî’ye göre burada zikri geçen Hâkim, Münâvî tarafından belirtilen Ebû Abdullah künyesine sahip kişi değildir. Ebû Abdullah’dan yaş itibarıyla büyük ve aynı zamanda şeyhi de olan Ebû Ahmed el-Hâkim’dir. Hicrî 378 yılında vefat etmiş olup ismi Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. İshak el-Kerâbîsî, en-Nîsâbûrî, el-Hafîzu’l-Kebîr’dir. Eseri bu konuda yazılmış en kapsamlı ve en önemli te’lif kabul edilmektedir. Münâvî’nin belirttiği Ebû Abdullah el-Hâkim ise hicrî 405 yılında vefat eden *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn* başta olmak üzere,

³⁸ Gumârî, *el-Müdüvî*, 1/131; Münâvî, *Feyzü’l-Kadîr*, 1/85.

³⁹ Münâvî, *Feyzü’l-Kadîr*, 1/85.

⁴⁰ Gumârî, *el-Müdüvî*, 1/86.

⁴¹ Münâvî, *Feyzü’l-Kadîr*, 1/115.

Târîhu Nisâbûr, el-Medhal, el-İklîl ve Marifetü ulûmi 'l-hadîs gibi eserlerin sahibidir.⁴²

2. 5. Mûnâvî'ye yönelik olumlu tenkitler

Gumârî, Mûnâvî'yi pek çok noktada tenkit ederken bazen onun verdiği verdiği tahrîc bilgisini olduğu gibi kabul etmektedir. Suyûtî'nin Câbir aracılığıyla Nesâî'nin naklettiğini haber verdiği bir rivayet hakkında Mûnâvî, Mûnâvî, *et-Teysîr* adlı eserinde Müslim'in de rivayet ettiğini aktarmış,⁴³ Gumârî de bu bilgi ile Suyûtî'nin Nesâî'den nakledildiğine dair verdiği bilgileri doğrulamıştır.⁴⁴

Gumârî'nin olumlu eleştirilerinden bir diğeri de Mûnâvî'nin Suyûtî'ye Suyûtî'ye yönelttiği tenkiti kabul etmesidir. Suyûtî'nin yedi sahâbîden nakledildiği bilgisini verdiği *Cehennem ateşinden yarım hurmayla da olsa olsa korununuz* rivayetine Mûnâvî, mütevatir hükmü vermiştir.⁴⁵ Aynı şekilde Gumârî söz konusu rivayetin yirmiye yakın sahabiden nakledildiğini, Suyûtî'nin *el-Ezhârü 'l-Mütenâsira fi 'l-ehâdîsi 'l-Mütevâtira* isimli eserinde bu rivayete yer verdiğini belirterek Mûnâvî'nin görüşünü teyit ederek ilave bilgilerle desteklemiştir.⁴⁶

3. Sonuç

Suyûtî'nin *el-Câmiu's-sağîr* isimli eseri yazıldığı zamandan beri gerek tertibi gerek içerdiği rivayetlerin yaygınlığı ile toplumun her kesiminden olumlu ilgi görmüştür. Eserde yer alan rivayetlerin alfabetik olarak tertibi, esere fihrist özelliği kazandırmış ancak konu tasnifi yapılmadığı için anlam ve yorum açısından değerlendirmeler sonraki dönem şerhlerde kendini gösterebilmiştir. Nitekim Suyûtî'nin üzerine zeyl yazdığı eseri, başta talebesi İbnü'l-Alkamî, el-Ensârî, Mûnâvî ve el-Bulâkî (Azîzî) tarafından şerh edilmiştir. Mûnâvî'nin şerhinde, eserde yer alan rivayetlerin tahlili yapıldıktan sonra Suyûtî'nin sıhhat ve kaynak bilgisi olarak koyduğu kayıtlardan hareketle bir tahrîc çalışması da yapılmıştır. Bu yönüyle *Feyzü 'l-kadîr*, Suyûtî'ye yönelik olumlu/olumsuz tenkitleri muhtevi bir eser görünümündedir.

Son dönem hadis âlimlerinden Gumârî, Mûnâvî'nin tahrîc yöntemlerini eleştirerek verdiği hükümler başta olmak üzere râviler hakkındaki

⁴² Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/161.

⁴³ Mûnâvî, *et-Teysîr*, 1/15; Mûnâvî, *Feyzü 'l-Kadîr*, 1/74-75.

⁴⁴ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/119-120.

⁴⁵ Mûnâvî, *Feyzü 'l-Kadîr*, 1/138.

⁴⁶ Gumârî, *el-Müdevvî*, 1/187-188.

değerlendirmelerin yanı sıra kullandığı kaynaklardan yararlanma biçimine kadar pek çok konuda eleştirmiştir.

Bu araştırmada Gumârî'nin *el-Müdâvî* isimli eserinden 100 rivayet inceleme konusu yapılmış; hadis ıstılahları, sened ile metne dair tenkitler ve muhtelif konulardaki eleştiriler tespit edilmiş ayrıca Gumârî'nin olumlu eleştirileri de örneklendirilmiştir.

Hadis ıstılahlarının kullanımında Münâvî'nin kavramları yerli yerince kullanmadığını belirten Gumârî'nin senedle ilgili eleştirileri, râvi hakkında verilen bilgilerin eleştirisi, aynı senedde yer alan râviler hakkında hatalı bilgiler verilmesi ve râvinin kimliği hakkında tereddüte düşmesi gibi unsurlar etrafında şekillenmektedir. Metinle ilgili eleştiriler ise Münâvî'nin hadis metniyle ilgili yanlış hüküm vermesi ve rivayetin farklı tariklerini bir araya getirmeden tek bir senedini zikretmesi şeklinde tespit edilmiştir.

Bunun yanı sıra Gumârî, kullandığı kaynaklara vukûfiyetinin yetersizliği, hadislerin tertibinde yaptığı hatalar, râvi veya müellifleri tanımaması ve verdiği kaynaklarda söz konusu rivayetin bulunmaması gibi muhtelif konularda da Münâvî'yi eleştirmiştir.

Eserini tenkit üzerine kurgulayan Gumârî'nin yer yer Münâvî ile birlikte Suyûtî'yi de eleştirdiği görülürken bazen de Suyûtî'nin verdiği bilginin doğru Münâvî'nin ise hatalı olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte bazı rivayetlerde Münâvî ile aynı görüşü paylaşarak olumlu yönde görüş belirttiği de tespit edilen bir başka husustur.

Hadis tahrîc ve tespitinde dikkat edilmesi gereken en önemli unsur rivayete dair bütün tariklerin bir araya getirilerek hareket edilmesidir. Gumârî'nin tenkit noktalarının en önemlisi de bu konudur. Nitekim o, Münâvî'yi eleştirirken ilgili hadisin bütün tariklerini toplamaya çalışmış ve her bir râviyi cerh ya da tadil açısından değerlendirme konusu yapmıştır.

3057 rivayette Münâvî'nin tenkite uğramasından hareketle tıpkı Münâvî'nin Suyûtî'ye eleştirileri gibi Gumârî'nin de Münâvî'ye eleştirileri lisansüstü tezlere konu edilmelidir. Bu doğrultuda Elbânî'nin *el-Câmiu's-sağîr* üzerine yaptığı tahrîc çalışmaları da değerlendirmeye dahil edilerek mukayeseli bir inceleme yapılmalı ve modern dönem tahrîc yöntemleri arasındaki farklılıklar ile elde edilen hükümler üzerinde durulmalıdır.

Kaynaklar

Altuntaş, Mustafa Celil. “Suyûtî’nin el-Câmi’u’s-Sağîr’inin Osmanlı Hadis Eğitimindeki Yeri”. *Sahn-ı Semân’dan Dârulfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVII.Yüzyıl*,. 341-365. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Basım, 2017.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-. *el-Camiu’l-müsnedü’s-sahîhu’l-muhtasarı min umûri Rasulillahi ve sünenihi ve eyyâmihî*. Riyad: Dârü’s-Selâm, 1. Basım, 1419.

Dârîmî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fadl ed-. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selim Esed. 4 Cilt. S. Arabistan: Dârü’l-Muğnî, 1. Basım, 2000.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Sahîhü’l-Câmi’i’s-Sağîr ve ziyâdetüh*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebü’l-İslâmî, 3. Basım, 1988.

Gumârî, Ebü’l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk el-. *el-Müdâvî li-‘ileli’l-Câmii’s-sağîr ve şerhi’l-Münâvî*. 6 Cilt. Mısır: Dârü’l-Kütüb, 1. Basım, 1996.

Haîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-. *Târîhu medîneti’s-selâm (Târîhu Bağdâd)*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 24 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1. Basım, 1417.

Heysemî, Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-. *Mecma’u’z-zevâ’id ve menba’u’l-fevâ’id*. thk. Hüsâmeddin el-Kudsî. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-Kudsî, 1. Basım, 1994.

Mazhari, Nasseruddin. *Münâvî’nin Süyûtî’ye İtirazları (Feyzu’l-Kadîr’in Birinci Cildi Özelinde)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil’ârifin b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî el-. *et-Teyşîr bi şerhi’l-Câmiu’s-sağîr*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü İmam Şâfiî, 3. Basım, 1988.

Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil’ârifin b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî el-. *Feyzü’l-kadîr şerhu’l-Câmi’i’s-sağîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 2. Basım, 1972.

Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî el-. *el-Müsnedü’s-sahîhu’l-muhtasarı mine’s-süneni bi-nakli’l-adli ani’l-adli an Rasûlillah*. Riyad: Dârü’s-Selâm, 1. Basım, 1419.

Taberânî, Ebü’l-Kâsım Müsnidü’d-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Mekârimü’l-Ahlâk*. thk. Ahmed Şemsüddîn. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1. Basım, 1989.

Tayâlisî, Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd et-. *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. thk. Muhammed b. Muhsin et-Türkî. 4 Cilt. Hicr: Dârü’l-Hicr, 1. Basım, ts.

Uğur, Mücteba. “el-Câmiu’s-sağîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/113-114. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-. *el-Muğnî fi’ d-duafâ*. thk. Nureddin Itr. 2 Cilt. Katar: İdâretü İhyâi’t-Türâsi’l-İslâmî, 1. Basım, 1987.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-. *Siyerü ’Âlâmi’n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvut v.dğr. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 3. Basım, 1985.